

Sammanfattning av Spår 3: Klimat- och energiomställning

Moderator: Marja-Leena Pilvesmaa och Rikard Sohlenius

Referator: Jonas Andersson

Del 1 – Så hanteras bebyggelse med kulturvärden i Energiprestandadirektivet – AI som stöd vid energieffektivisering av det byggda kulturarvet

Sammanfattningsvis presenterades syftet och innehållet i Energiprestandadirektivet, med särskild hänsyn till byggnader med kulturvärden samt aktuella regeringsuppdrag och Riksantikvarieämbetets synpunkter till Boverket. RISE och Riksantikvarieämbetet redovisade resultaten från en forskningsstudie om hur datorseende och gatubilder kan användas för att identifiera kulturvärden, och diskuterade hur denna metodik kan vara till nytta när direktivet införs i svensk lagstiftning. Dessutom väcktes frågan om artificiell intelligens kan stödja energieffektivisering av det byggda kulturarvet.

Medverkande: Mikael Mangold, docent och forskningsledare, RISE. Tim Johansson, teknisk doktor inom byggproduktion, RISE. Ebba Gillbrand och Therese Sonehag, utredare på Riksantikvarieämbetet.

Energiprestandadirektivet (EPBD) kräver ökad energieffektivitet och minskade utsläpp för nya och befintliga byggnader i Sverige senast 29 maj 2026. Direktivet, en del av European Green Deal, innebär att alla nya byggnader ska vara nollutsläppsbyggnader från 2030 (för offentliga byggnader redan 2028). Även befintliga byggnader ska vara omvandlade till nollutsläppsbyggnader till 2050.

Medlemsländerna sätter egna gränsvärden för energianvändning, anpassat för olika byggnadstyper och renoveringar.

Byggnader med kulturvärden

Religiösa byggnader och vissa skyddade objekt kan få undantag eller anpassade krav. Särskilt värdefulla byggnader skyddas av varsamhetskravet och förvanskningförbudet enligt PBL, även utan formellt skydd.

Boverket ansvarar för införandet av direktivet. Riksantikvarieämbetet (RAÄ) och Boverket är överens om att definitionen av nollutsläppsbyggnad blir flexibel för kulturhistoriska byggnader: varsamhet och bevarande går före energieffektivisering.

Det finns risk att byggnader som inte provas i bygglov eller saknar skydd kan hamna utanför regelverket.

Kulturvärden i energideklarationen

Förslag finns om bättre energideklarationer, där skyddsstatus och kulturvärde tydligt anges, samt ökad kunskap hos energiexperter.

AI som stöd vid energieffektivisering av det byggda kulturarvet

RISE:s presentation fokuserade på implementeringen av energiprestandadirektivet (EPBD) och hur man samlar och kopplar registerdata från energideklarationer, fastighetsregistret, fastighetstaxering och kulturvärden till en nationell databas. Register för kulturvärden är dock ännu inte kompletta, och analysen av byggnadsbeståndet är en viktig del av arbetet.

En algoritm har utvecklats för att ta fram kamerapunkter och gatubilder – över 500 000 gatubilder har kopplats till registret. RISE har testat AI-verktyg (bl.a. ChatGPT) i arbetet, och erfarenheten är att det är bättre att använda enskilda parametrar och expertprotokoll än att förlita sig på genererade texter. Validering är viktigt, och projektet har analyserat energideklarationer bland annat i Stockholm.

Verktyget som presenteras syftar till att hjälpa antikvarier att snabbt screena byggnader med indikation på kulturvärden och underlätta möjligheten att söka finansiering för energieffektivisering. Det finns utmaningar kopplat till varsamhetskravet – all bebyggelse bör beaktas, inte bara den formellt skyddade. Metoden är inte avsedd att ersätta människors värdering, utan att AI ska göra "grovjobbet", medan urval och bedömningar fortsatt ska hanteras av experter.

Det är viktigt att få med sektorn i diskussionerna, och många kommuner saknar antikvarisk kompetens. Utbildning och stöd för användning av metoden behövs för att undvika missbruk. Projektet har visat att cirka 10 procent av bebyggelsen har kulturmiljövärden enligt direktivet. Lagstiftningen släpar dock efter och det krävs modiga tjänstemän för att ta tillvara metoden.

Uppdatering av streetview-data varierar beroende på geografiskt område. RISE ser stor potential i projektet, särskilt med tvärdisciplinära team och möjligheten att inkludera fler element, till exempel överflygningsperspektiv.

Slutligen betonas att den antikvariska kompetensen blir allt viktigare i det kvalitativa arbetet och att närmare samarbete mellan Boverket, Energimyndigheten och RISE är eftersträfvansvärt.

Del 2 – Vad innebär förändringarna i EPBD för kommuner, länsstyrelser och energiexperter?

Medverkande: Therese Sonehag och Ebba Gillbrand, Riksantikvarieämbetet, Lena Boox, kommunantikvarie i Gävle, Mia Geijer, docent i kulturvård och antikvarie vid Länsstyrelsen Örebro.

Energiprestandadirektivet påverkar arbetet med energieffektivisering i byggnader med kulturvärden, särskilt vad gäller tolkning och praktisk tillämpning på regional och kommunal nivå. Flera aktörer – Riksantikvarieämbetet, Boverket, kommuner och länsstyrelser – har diskuterat metoder, definitioner samt regler för energideklarationer och solenergi. Viktiga slutsatser är att skyddade och särskilt värdefulla byggnader normalt bör undantas från krav på solenergianläggningar om dessa riskerar att skada kulturvärden.

- Riksantikvarieämbetet, Boverket och Energimyndigheten planerar samarbeten om hur direktivets krav kan genomföras, genom vägledning och stöd. Bland annat kring solenergi och energideklarationer för kulturhistoriskt värdefulla byggnader.
- Kommunernas erfarenheter visar att solceller på kulturhistorisk bebyggelse kräver noggrann avvägning och att lovplikten ofta upprätthålls, även för små förändringar.
- Forskning och praktik bör samverka för att förena hållbar energianvändning med bevarande av kulturvärden.
- Det finns behov av ökat stöd för bygglovshandläggare, energiexperter och länsstyrelser kring varsam energirenovering.

Förändringar i plan- och bygglagen innebär att särskilt värdefulla byggnader även utanför detaljplan nu omfattas av krav på bygglov. All lagstiftning ska tillämpas så att kulturarvet inte påverkas negativt, och varje fall avgörs individuellt. Osäkerhet råder kring hur det nya direktivet kommer att påverka praktiken, men det är tydligt att balansen mellan energieffektivisering och bevarandet av kulturvärden är central och kräver fortsatt dialog och expertis.

Sammanfattning av Spår 4: Kulturvärden i samhällsplaneringen

Moderator: Emelie Ekström Howard

Referator: Erik Arnell

Del 1 – Kulturvärden i plan- och bygglagen och aktuella förändringar

Del 1 inleddes av Boverkets antikvarie Otto Ryding som gick igenom de kommande förändringarna av plan- och bygglagen och Boverkets byggregler med särskilt fokus på hantering av kulturvärden. Otto beskrev bl.a. hur utökad lovplikt kommer att införas inom särskilt värdefulla områden och hur de nya bestämmelserna kring rivningslov innebär att rivningslov införs för särskilt värdefulla byggnader och bebyggelseområden även utanför detaljplanlagt område. En central fråga är hur kommunerna framöver kommer att avgöra och kommunicera vad som är särskilt värdefullt.

Emy Lanemo, utredare på Riksantikvarieämbetet, följde upp med att berätta om hur myndigheten planerar att stärka stödet till kommunerna i samband med det nya regelverket, med fokus på översiktsplaner och inventeringar. Hon tog upp brister som tidigare utredningar sett i kommunernas översiktsplaner kring redovisning av kulturvärden och beskrev pågående satsningar som metodstöd för inventering, vidareutveckling av bebyggelseregistret och ökade anslag för kulturmiljövård.

Erica Ek (stadsbyggnadsantikvarie) och Kristofer Sjöo (översiktsplanerare) från Örebro kommun presenterade hur kommunen arbetar med kulturvärden i sin översiktsplanering. De beskrev kommunens system med olika värderingsnivåer och utmaningar i att anpassa äldre underlag till det nya regelverket. De betonade hur den nya lagen förstärker vikten av tydlig information till allmänheten och en kontinuerlig inventering av kulturmiljöer. De planerar att möta de nya lagkraven genom att ta fram rutiner och en etablerad metodik kring bedömningar av särskilt värdefulla områden så att avgöranden inte lämnas till den enskilde tjänstepersonen.

Del 1 avslutades med en gemensam diskussion. Frågor om vägledning, hantering av särskilt värdefulla byggnader och områden, juridiska och

Kommenterad [EL1]: Jag uppfattar det som att Otto själv är lite osäker på hur ändringen i skrivningen ska tolkas. Jag tror på att mjuka upp detta något, men har lite svårt att hitta formuleringen. Enklast är kanske att byta ut helt mot detta "/.../ hur de nya bestämmelserna kring rivningslov innebär att rivningslov införs för särskilt värdefulla byggnader och bebyggelseområden även utanför detaljplanlagt område"

praktiska utmaningar samt behovet av enhetliga och transparenta bedömningsmetoder diskuterades.

Del 2 – Praktiskt arbete med kulturmiljöfrågor i kommunerna

I Del 2 presenterade representanter från olika kommuner konkreta exempel på hur de hanterar kulturmiljöfrågor i samhällsbyggnadsprocessen.

Del 2 inleddes med att Emma Tibblin (stadsantikvarie), Andreas Pålsson (stadsarkitekt) och Susanna Eschricht (antikvarie, planarkitekt) från Södertälje kommun berättade om hur kompetens och ansvar för kulturmiljöfrågor i kommunen är fördelat mellan olika avdelningar. De visade på vikten av pedagogiska kulturmiljöutredningar, dialog med exploatörer, långsiktiga perspektiv samt intern kompetenshöjning.

Kristin Lindgren (antikvarie, Stadsmuseet) och Daniel Sjöborg (stadsbyggnadsstrateg, Stadsbyggnadskontoret) från Stockholms stad beskrev hur de arbetar med samverkan mellan olika förvaltningar, underlag för översiktsplanering och bygglov samt utveckling av vägledningar för planbestämmelser. De lyfte vikten av gemensamma processer, kunskapsspridning och kontinuerlig dialog – både internt och med politiken samt fastighetsägare.

Del 2 avslutades med en diskussion där både praktiska och strategiska utmaningar diskuterades, t.ex. hur man kommunicerar kulturvärden till fastighetsägare, vikten av samarbete och behovet av uppdaterade vägledningar. Det framhölls att dialog och samverkan är framgångsfaktorer, men att utmaningar kvarstår – inte minst när det gäller att hantera och definiera bevarandevärden i efterkrigstidens bebyggelse i den framtida samhällsplaneringen.

Vad engagerade mest?

Under seminariets första del kretsade diskussionen kring hur de kommande ändringarna av plan- och bygglagen påverkar kulturmiljöarbetet både strategiskt och praktiskt. Många frågor handlade om översiktsplanens status och hur ärenden rörande särskilt värdefulla kulturmiljöer ska hanteras innan kommunen har en översiktsplan på plats som uppfyller de nya kraven kring utpekanden.

Under seminariets andra del handlade diskussionen om hur man bäst uppnår samsyn och en gemensam utgångspunkt för samhällsbyggnadsprocessens aktörer genom relationsbyggande, dialog och breda samverkansstrukturer.

Frågorna handlade om såväl etablering som kontinuerlig och långsiktig förvaltning av samverkansstrukturer.

Medskick till Riksantikvarieämbetet

- Många frågor kring de kommande ändringarna i plan- och bygglagen är fortfarande obesvarade och det efterfrågas stöd i klargörandet av dessa.
- Det efterfrågas en etablerad metodik som kommunerna kan lita sig mot i sina bedömningar av kulturvärden som skapar transparens, rättssäkerhet och tydlighet – både för tjänstemän som arbetar med frågorna och fastighetsägare som påverkas.
- Det efterfrågas arenor och sammanhang där personer med olika roller inom kommunernas arbete med kulturmiljö kan mötas, utbyta erfarenheter och utveckla sin kompetens tillsammans.